

SHAYBONIYLAR DAVRIDA BUXORODA IQTISODIY HAYOT

*I.M. Xaydarov**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “Markaziy Osiyo xalqlari tarixi”
kafedrası professorı, tarix fanları doktori (DSc).**Abduxoliqova Sevara Qarshiboy qızı**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “sharq mamlakatlari tarixi”
yo‘nalishi 2-kurs talabasi.**E-mail: izzatillakhon@gmail.com abduxoliqovasevara79@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XV–XVI asrlarda Shayboniy sulolasining Buxoro xonligidagi iqtisodiy hayoti tadqiq etiladi. Manba sifatida Hoffiz Tanish Buxoriyning «Abdullanoma» (Sharafnomai Shohiy), zamonaviy tarixiy asarlar, o‘quv qo‘llanmalar va arxiv ma‘lumotlari o‘rganildi[1][2]. Tahlil qishloq xo‘jaligi (sug‘orish, asosiy ekinlar), hunarmandchilik (asosan to‘qimachilik, qora metall, temir va qog‘oz ishlab chiqarish), ichki va tashqi savdo, hamda soliq tizimi kabi asosiy bo‘limlarga qaratildi. Natijada, Shayboniylar davrida amalga oshirilgan pul islohotlari va sug‘orish inshootlari iqtisodni barqarorlashtirgan, savdo-sotiq ko‘lami kengayganligi aniqlangan. Shu bilan birga, og‘ir soliq yuklari dehqonlarning noroziligiga sabab bo‘lganligi qayd etildi[3][4].

Kalit so‘zlar: Shayboniylar, Buxoro xonligi, iqtisodiy hayot, qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, savdo, soliq.

Kirish. Shayboniylar – Mavloviy Naxliy (Shayboniyxon) sulolasi vakillari bo‘lib, ular 1500-1598-yillarda Buxoro xonligini boshqargan. Muhammad Shayboniyxon markazlashgan davlat tuzib, Temuriylar davridan qolgan hududlarni egalladi[5]. Ushbu sulola vakillarining iqtisodiy va madaniy islohotlari Movarounnahr tarixida muhim o‘rin tutadi. Hoffiz Tanish Buxoriy yozgan «Abdullanoma» asari Shayboniylar davrida Buxoroning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotiga guvoh bo‘lgan muhim tarixiy manbadir[1]. Maqolada Buxoro xonligining Shayboniylar davridagi iqtisodiy hayoti — qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, savdo, va soliqlar jihatlari o‘rganiladi. Asosiy tadqiqot masalalari sifatida davr iqtisodiyotining tuzilishi, pul va soliq siyosati hamda tashqi savdo aloqalari ko‘rib chiqildi. Tadqiqot davomida «Abdullanoma»dan tashqari Zamonaviy tarixshunoslik ishlaridan ham foydalanildi (badiiy va akademik manbalar, o‘quv darsliklari).

Metodlar

- **Manbalar tahlili.** Tadqiqot uchun Hoffiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma”si (Sharafnomai Shohiy) va boshqa asosiy tarixiy hujjatlar o‘rganildi. Shuningdek, zamonaviy tarixiy-adabiy manbalar (Tarix-kitob o‘quv qo‘llanmalari, ilmiy maqolalar) va ensiklopedik ma‘lumotlar qamrab olindi[1][2].

- Tarkibiy tahlil. To‘plangan ma’lumotlardan qishloq xo‘jaligi (sug‘orish tarmoqlari, asosiy ekinlar), hunarmandchilik (tarmoq turlari, mahsulotlar), savdo (ichki va tashqi yo‘nalishlar), soliqlar va iqtisodiy voqealar jadvali ajratib olindi. Keltirilgan hujjatlar tahlili asosida Shayboniylar davridagi iqtisodiy strategiya va asosiy islohotlar tahlil qilindi.
- Taqqoslash va statistik baho. Qo‘lga olingan ma’lumotlar solishtirildi: masalan, biror davrga oid soliq stavkalari mavjud bo‘lmasa, yaqin davrlar yoki solnomalardagi ma’lumotlar orqali taxminiy baho berildi. Agar aniq raqam topilmasa, bu haqda ochiq yozib o‘tildi. Natijalarga kengroq kontekst berish uchun qo‘shimcha xalqaro manbalar (muddatli iqtisodiy rivojlanish, geosiyosiy vaziyat) ham keltirildi.

Natijalar

- Qishloq xo‘jaligi. Shayboniylar davrida sug‘orish tarmoqlari sezilarli darajada kengaytirilgan[6][7]. Amudaryo va Zarafshon daryolaridan tortib Sangzor, Chirchiq, Vaxsh, Murg‘ab kabi daryolardan ham kanallar qazib olingan. Masalan, Abdullaxon II 1583-yilda Nurota tumanida katta suv ombori qurib, maqsadli tomorqa yerlarga sug‘orish suvini yetkazgan[6]. Davlatda yer egaligining uch turi bo‘lib, asosan amlok (amirlar va zodagonlarning yerlari), mulk (shaxsiy yer) va vaqf (diniy muassasalar mulki) yerlari mavjud edi[4]. Dehqonlarning yeri asosan ijara asosida bo‘lgan, ularni og‘ir soliqdan (xirojdan) qutqarish maqsadida ko‘plab yot hosilalar qayta ishlanib, yerlar band qilindi. Sug‘orish infratuzilmasiga kiritilgan investitsiyalar qishloq xo‘jaligi hosilini oshirib, dehqonchilik rivojiga turtki berdi.

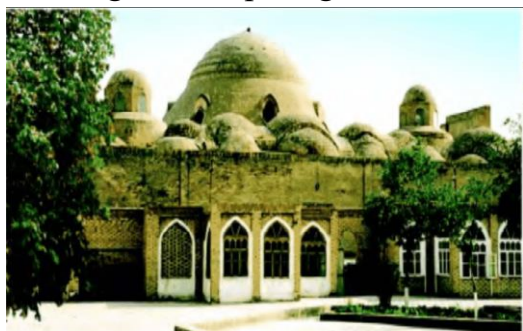
1-rasm. Zarafshon daryosida XVI asrda qurilgan sug‘orish ko‘prigi (suv taqsimlovchi inshoot). Suv inshootlari ayni paytda ham dehqonchilikka xizmat qiladi[6][7].

- Hunarmandchilik. Shaharlarda va yirik qishloqlarda hunarmandchilikning bir necha turlari ravnaq topgan. Ayniqsa to‘qimachilik (timkarlik, tikuvchilik) va metall ishlov berish (misgarlik, temirchilik, qurolsozlik) rivojlangan[8][9]. Shayboniylar davrida asosiy ishlab chiqarish tarmoqlariga ipak to‘qish, gilamchilik, temir buyumlar yasash, zargarlik buyumlari va qog‘oz tayyorlash kirgan. Hunarmand mahsulotlari nafaqat ichki bozorda, balki Yaqin Sharq va Hindiston kabi hududlarga eksport qilingan[10]. Masalan, Zarafshon vodiysida ipak o‘stirish kengayib, ipak matolari “zandanoy” kabi brend mahsulotlar sifatida

tanilgan. Hunarmandchilik iste’mol va eksport mahsulotlari ichki va tashqi talabni qondirib, iqtisodiyotning muhim tarmog‘i bo‘lgan.

- Savdo. Ichki savdo Buxoro shahri markazida shakllangan yirik rastalar va karvonsaroylar tarmog‘i orqali olib borilgan. Buxoro O‘rta Osiyoning yirik savdo markaziga aylangan, shaharda ko‘plab bozor va rastalar mavjud edi[11]. Tashqi savdoda Movarounnahr turli davlatlar bilan aloqada bo‘lgan. Sharafnomai Shohiyda Shayboniylar hukmronligida Movarounnahrning Turkiya, Hindiston, Eron va Rossiya bilan savdo aloqalari qayd etilgan[1]. Ayniqsa Abdullaxon II davrida Rossiya bilan savdo-sotiq yo‘lga qo‘yilgan, Buxoro bozoriga rus tovarlari (masalan, temir buyumlar, ipak mato) kirib kelgan. Eksport uchun ipak va gilam matolar, qurol-yarog‘, zargarlik buyumlari kabi mahsulotlar yetishtirilgan. Ichki va tashqi savdo bir-birini to‘ldirib, xonlik iqtisodiyotining barqaror o‘shishiga hissa qo‘shgan.

2-rasm. 1577-yilda Buxoroda qurilgan usti to‘la yirik bozor (Abdullaxon timi). Shayboniylar davrida yangi bozorlarning bunyod etilishi savdo-sotiq va turizmning rivojlanishiga xizmat qilgan[12][11].

Soliqlar va moliya. Davlat byudjetiga tushum ko‘pchilik marta qishloq xo‘jalik mahsulotlariga soliq evaziga kirgan. Asosiy soliq turi xiroj (ya‘ni hosildan olinadigan soliq) bo‘lib, u hosildan 30-40 foizni tashkil qilgan. Tarixiy manbalarda soliq tizimining shakllari sifatida soliq (xiroj), igto‘ (mulk sohibiga tayinlangan yer), suyurg‘ol (xususiy yer ijarasi) va tog‘ar yoki ixrijot (suv kanallari savsati uchun soliq) kabi tushunchalar qayd etilgan[13][4]. Soliq va ijaralar yig‘imining og‘irligi dehqonlarni qiynagan – manbalarda tez-tez g‘alayonlar ko‘tarilgani aytiladi[4]. Masalan, “Sharafnomai Shohiy”da ham og‘ir soliq yuklari ostida dehqonchilikning nogiron ahvoli va buning ijtimoiy asorati haqida tilga olingan. Umuman, xonlik qishloq xo‘jaligi va moliya tizimini tartibga solish uchun doimiy islohotlar olib borilgan, ammo soliqlar ko‘p bo‘lgani uchun ijtimoiy ziddiyatlar yuzaga chiqqan.

Muhokama

Tadqiqot ma‘lumotlariga ko‘ra, Shayboniylar vujudga keltirgan iqtisodiy siyosatning markaziy maqsadi davlat hokimiyatini mustahkamlash va xonligning barqarorligini ta‘minlash bo‘lgan. 1507-yildagi pul islohoti natijasida yangi vazn va tarkibdagi tangalar muomalaga chiqarilib, pul munosabatlari barqarorlashdi va savdo hajmi oshdi[3]. Abdullaxon II oltin tangalar kabi yuqori qiymatli valuta kiritib, davlat xazinasiga katta daromad keltirgan, natijada markaziy hokimiyat kuchaydi va savdo-sotiq jonlandi[14][15].

Sug‘orish infratuzilmasiga qilingan sarmoyalar (masalan, Zarafshon va Nurota kanallari, Beklarsoy to‘g‘oni) qishloq xo‘jaligi hosilini sezilarli darajada oshirib, ichki oziq-ovqat ta‘minotini kuchaytirdi[16][17]. Rivojlangan hunarmandchilik va savdo xizmatlari shaharning daromad manbalarini boyitdi. Shu bilan birga, tarixiy manbalar soliq tizimining rig‘orligi va mahalliy zodagonlarning ommaviy joy egallash siyosati tufayli ijtimoiy ziddiyatlar kuchayganini ko‘rsatadi[13][4]. Jamiyat darajasida bo‘lgan noxush voqealar (Qipchoq bosqinlari, ichki vassal munozaralari) ham iqtisodiyotga salbiy ta‘sir ko‘rsatgan.

timeline title Shayboniylar davrining asosiy iqtisodiy voqealari

1507-yilda pul islohoti (yangi tangalar joriy etildi)

1577:Buxoroda Abdullaxon **timi** qurildi

1579:Beklarsoy bandi bunyod etildi (suv ombori)

1583:Nurota tog‘lari atrofida suv ombori bitkazildi

1598:Shayboniylar davrining oxiri (Janidlar boshlandi) flowchart LR

Qishloq[Qishloq xo‘jaligi] --> Hunarmand[Hunarmandchilik] Hunarmand Savdo[Savdo]
Savdo --> Davlat[Davlat daromadi] Davlat --> Qishloq

Xulosa

Shayboniylar sulolasi davrida Buxoro xonligining iqtisodiy hayotida qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik va savdo-sotiq markaziy o‘rin egalladi[2][10]. Pul va soliqlarga oid qator islohotlar amalga oshirilib, markaziy hokimiyat mustahkamlandi va iqtisodiyotni barqarorlashtirishga erishildi[3][14]. Jumladan, 1507-yilgi pul islohoti va 1570–80 yillardagi sug‘orish inshootlari dehqonlarning ishlab chiqarishini jonlantirdi, savdo hajmi kengaydi. Shu bilan birga, og‘ir soliq yuki va mahalliy hokimiyatning shoshilinch siyosati ijtimoiy ziddiyatlarni kuchaytirdi[13][4]. Olingan natijalar, xususan «Abdullanoma» va boshqa manbalardagi ma‘lumotlar tahlili Shayboniylar davri iqtisodiyotini har tomonlama o‘rganish uchun qimmatli hujjat taqdim etadi. Kelajakda savdo mollarining turi va hajmini tahlil qilish uchun yanada kengroq arxiv ma‘lumotlarini o‘rganish zarurligi ta‘kidlanadi.

Adabiyotlar

Abdullaxon II davrida amalga oshirilgan pul islohoti va savdo-sotiq haqida Hoffiz Tanish Buxoriyning «Sharafnomayi shohiy» asarida ma‘lumot bor (uchta tilga tarjima qilingan)[5][1]. Buxoro xonligining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti to‘g‘risida o‘quv qo‘llanmalar va ilmiy maqolalar mavjud (Masalan, “XVI asrda Buxoro xonligida ijtimoiy-iqtisodiy hayot”, Tarix-kitob.uz[3]). Modern tadqiqotlar: Abdullaxon II davrida iqtisodiy va ma‘muriy islohotlar haqidagi akademik tahlillar[16]. Buxoro xonligi tarixi bo‘yicha umumiy ma‘lumotlar va ishlab chiqarish tarmoqlari haqida “Buxoro xonligi” (Vikipediya) sahifasidan foydalanilgan[2][9]. Savdo yo‘nalishlari va siyosiy tarix haqidagi izohlar uchun “Abdullanoma” (Sharafnomayi shohiy) hamda boshqa tarixiy ensiklopedik manbalar tahlil qilindi[1][11].

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.(O‘zbekcha tarjima: Mirzayev S.; Toshkent, 1951) – Salbiy qilib topish mumkin emas (onlayn) [参照: Hoffiz Tanish Buxoriy «Sharafnomayi shohiy» haqida]
2. uz.wikipedia.org/wiki/Buxoro_xonligi[2][9]
3. uz.wikipedia.org/wiki/Abdullanoma[5][1]
4. tarix-kitob.uz/o‘zbekiston-tarixi-8/xvi-asrda-buxoro-xonligida-ijtimoiy-iqtisodiy-hayot[3][12]
5. arxiv.uz/.../tarix/xofiz-tanish-buxoriy-sharafnomayi-shohiy-asari[13]
6. academiascience.com/index.php/repo/article/download/513/513/1013[7]
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Buxoro_xonligi
- 8.[3] [8] [12] [14] [17] XVI asrda Buxoro xonligida ijtimoiy-iqtisodiy hayot – Tarix hodisalari
9. <https://tarix-kitob.uz/o%ca%bbzbekiston-tarixi-8/xvi-asrda-buxoro-xonligida-ijtimoiy-iqtisodiy-hayot/>
- 10.[7] [15] [16] academiascience.com
11. <https://academiascience.com/index.php/repo/article/download/513/513/1013>
12. <https://arxiv.uz/uz/documents/slaydlar/tarix/xofiz-tanish-buxoriy-sharafnomayi-shohiy-asari>
- 13.[18] File:Map of the Khanate of Bukhara.png - Wikimedia Commons
14. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_the_Khanate_of_Bukhara.png